

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ І ПРИЧИНИ ДЕФІЦИТУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

Завдання статті - встановлення економічної сутності та виявлення основних причин дефіциту бюджету. Обґрунтовується економічна сутність і з'ясовуються основні чинники існування негативного балансу бюджету. В процесі дослідження автор представляє бюджетний дефіцит як наслідок певної структури бюджету та економічної обґрунтованості його компонентів.

Ключові слова: дефіцит бюджету, економічна криза.

Вступ. Формування засад ринкової економіки соціально зорієнтованого типу супроводжується незбалансованістю головного фінансового плану - державного бюджету, наслідками якої є неоднозначні соціально-економічні та фінансові ефекти. В Україні не сформовано антикризову стратегію та механізми розв'язання основних економічних проблем, не забезпечено створення умов для виходу зі стагнації вітчизняної економіки.

Актуальність обраної тематики дослідження зумовлена тим, що державний бюджет відіграє вагомий роль у соціально-економічному розвитку держави, а проблеми, які виникають, належать до найосновніших з погляду економічної безпеки.

Дослідженню бюджетної незбалансованості присвячені праці зарубіжних учених: Р. Барро, Ш. Бланкарта, Дж. Б'юкенена, А. Лернера, Р. Масгрейва, Дж. Стігліца, М. Фрідмена, Дж. Хікса, М. Мейера. Серед відомих сучасних вітчизняних дослідників можемо виокремити наукові напрацювання В. Андрущенка, С. Буковинського, О. Василика, В. Геєца, О. Кириленко, В. Опаріна, В. Суторміної, В. Федосова, С. Юрія та багатьох інших.

Постановка завдання. Завдання статті - встановлення економічної сутності та виявлення основних причин дефіциту бюджету.

Результати дослідження. В економічній літературі досі нема єдиної думки щодо однозначного визначення причин виникнення, суті та форм бюджетного дефіциту. Це пов'язано, перш за все, зі складністю та багатогранністю цього економічного явища. Як і будь-яке економічне явище, дефіцит бюджету має свій зміст, понятійне навантаження й особливе теоретико-практичне значення. Зокрема, система сутнісних характеристик передбачає з'ясування природи дефіциту бюджету як економічного явища.

У класичному розумінні, як економічне явище, бюджетний дефіцит - це перевищення обсягу бюджетних витраток над надходженнями, за рахунок яких вони здійснюються. З першого

погляду, розв'язати проблему дефіциту бюджету доволі легко - збільшити податкові або інші види доходів, чи скоротити рівень витраток. Але, на практиці все значно складніше, - збільшити податкове навантаження або недоцільно, або неможливо, а зменшити бюджетні витрати теж неможливо, оскільки це не дозволить виконувати державі покладені на неї функції на належному рівні. Саме тому система дефіцитного фінансування потреб держави є звичайною практикою для більшості країн світу.

Сучасна фінансова наука по-різному аналізує сутність та економічну природу цього специфічного явища.

Бюджетний дефіцит як економічне явище у науковій літературі часто трактують як об'єктивні економічні відносини, які виникають між учасниками відтворювального процесу при використанні державою грошових коштів понад наявні доходи бюджету [1, с. 199]. Іншими словами, дефіцит, як правило, виникає в результаті незбалансованості бюджету, тобто нестачі грошових коштів для фінансування визначеного обсягу державних витраток. Із цього випливає, що основна причина появи бюджетного дефіциту полягає у відставанні темпів росту бюджетних доходів порівняно зі збільшенням бюджетних витраток і зумовлюється дією різних чинників. Вагомим чинником бюджетного дефіциту є неспроможність держави забезпечити наповнення бюджету необхідними доходами. Причиною цього можуть бути глибинні диспропорції опосередкованого характеру: неефективність виробництва, що характеризується високим рівнем собівартості вироблених товарів, потреби оновлення обладнання та використання новітніх технологій, розбалансування економіки, а в цілому - значне зниження ефективності господарювання.

Зокрема в Україні, на початку 1990-х рр., у результаті стрімкого зниження ВВП значно зменшилася дохідна база бюджету, а проведена у цей час податкова реформа, метою якої було

зниження рівня оподаткування та лібералізації економіки, як зазначає вітчизняний дослідник В. Федосов [2, с. 322], негативно вплинула на доходи бюджету. Однією з проблем є також високий рівень тіньової економіки, передумови якої виникли в Україні ще з початком проголошення незалежності. Додаткові умови для розвитку тіньової діяльності створила успадкована Україною галузева та регіональна структура промисловості, негативний вплив якої посилила надмірна монополізація, що заважала розвитку конкурентного середовища. У результаті, у середині 90-х рр. рівень тінізації економіки досяг 65% офіційного ВВП [3]. На наш погляд, тіньову економіку підживлює наявність податкових пільг, що зумовлює нерівномірність розподілу фіскального навантаження між платниками податків; нестабільність податкового законодавства та правовий нігілізм суб'єктів економічних відносин; небажання суспільства підвищувати власну фіскальну культуру.

Іншим чинником бюджетного дефіциту є не завжди адекватне економічній ситуації зростання бюджетних видатків. Так, економіст А. Вагнер, проводячи статистичний аналіз, виявив тенденцію постійного зростання державних видатків. Характеризуючи бурхливий розвиток економіки (на той час), вчений припустив, що за таких обставин видатки бюджету перевищуватимуть темпи зростання національного доходу та обсяги виробництва. Дослідження А.Вагнера знайшли підтвердження у працях й інших науковців. Зокрема, Ф.Нітті, характеризуючи структуру бюджетних видатків багатьох країн світу протягом трьох десятиліть, дійшов висновку, що зростання військових і соціальних видатків призводить до утворення бюджетного дефіциту, а отже, - державного боргу [4, с. 29]. Окрім того, професор М. Боголепов зазначив, що "ніхто не скаже, де кінець збільшенню сучасних бюджетів, де межа розширенню сфери господарської ініціативи та діяльності державних органів..." [5]. Навіть більше того, теоретичним обґрунтуванням зростання державних видатків у другій половині ХХст. стали ідеї кейнсіанства та пов'язані з ними постулати "бюджетного мультиплікатора".

Зростанню бюджетних видатків сприяє неадекватна оцінка економічної кон'юнктури, соціальних параметрів бюджету чи зростанні вартості факторів виробництва тощо. Ще одним із чинників значного збільшення непередбачених бюджетних видатків, а, отже - бюджетного дефіциту нашої держави, є борги підприємств за кредитами, залученими під державні гарантії. Лише в 2005 р. держава спрямувала близько 10 млрд. грн. на погашення гарантованих кредитів, виданих протягом 1992-2000 рр. [6, с. 14].

Наведені цифри свідчать, що неефективне використання бюджетних коштів та ліберальне оформлення державних гарантій не лише завдають фінансової шкоди країні, але й розбалансовують систему державних фінансів, псуючи при цьому кредитний та інвестиційний рівень України.

Окрім того, чинниками дефіциту бюджету є інфляційні процеси, проблеми функціонування грошового обігу та грошових розрахунків, прорахунки в інвестиційній, податковій та кредитній політиці. Зокрема, в економічній літературі добре відомий ефект Олівера-Танзі, який знайшов свій прояв у деяких країнах Латинської Америки під час високих темпів інфляції і який полягає у зростанні реального бюджетного дефіциту при збільшенні інфляції [7, с. 206].

Однією з причин бюджетного дефіциту є політичний чинник, адже бажання політиків залишатися при владі, стимулює прийняття необдуманих рішень у сфері державних фінансів, а саме - різке зниження рівня податків або зростання соціальних виплат, надання необґрунтованих податкових пільг чи державних субсидій тощо.

Аналізуючи проблеми бюджетного дефіциту, вважаємо за доцільне класифікувати чинники бюджетного дефіциту:

1. Військова доктрина. Нарощення військової міці держави спричиняє значні витрати на проведення воєнних кампаній та необґрунтовану милітаризацію економіки в мирний час.

2. Економічна криза. Даний чинник породжений несприятливим економічним розвитком, а саме - спадом виробництва, інфляційними процесами, неефективним функціонуванням окремих галузей економіки тощо.

3. Політична ідеологія. Надмірні витрати коаліцій політичних партій за рахунок майбутніх урядів, намагання політиків сподобатися виборцям.

4. Надзвичайні обставини. Пов'язані з потребою здійснення великих видатків на ліквідацію наслідків стихійних лих, катастроф і епідемій.

Досліджуючи сутність і причини дефіциту бюджету, зауважимо, що особливою специфікою при цьому відзначаються державні фінанси тих країн, де протягом багатьох років переважала державна форма власності. Наслідками системної кризи директивної економіки стало розбалансування державних фінансів, оскільки зниження ролі держави у функціонуванні суспільно-політичних та економічних процесів і створення нових державних утворень на теренах СРСР вимагали швидкого реформування бюджетної та

податкової систем, зміни структури бюджетних видатків, що гальмувалося економічною кризою, відсутністю власної грошової одиниці та інфраструктури фінансового ринку. Такий комплекс соціально-економічних факторів появи бюджетного дефіциту практично не спостерігався у будь-яких інших державах світу.

Загалом, за причинами виникнення дефіциту бюджету поділяється на свідомий та вимушений. Свідомий дефіцит є наслідком політики "дефіцитних фінансів". За таких умов, формування бюджетного дефіциту відбувається для визначених цілей (стимулювання економічного розвитку, збільшення соціальних стандартів тощо), а його фінансування передбачає залучення державних позик. А причинами вимушеного бюджетного дефіциту є соціально-економічні та політичні негаразди та пов'язаний із необхідністю використання фінансових ресурсів понад наявні у розпорядженні. Для прикладу, в Україні рівень ВВП, існуючі пропорції його розподілу та структура бюджетних видатків не дозволяє водночас зменшити державні соціальні, управлінські чи інші видатки. Розрізняють також відкриту та приховану форми прояву бюджетного дефіциту. Як зазначає професор В. Федосов, "відкритий дефіцит - це офіційно зафіксований стан бюджету під час його затвердження у відповідному документі..., - натомість, - прихований дефіцит офіційно не визнається" [8]. Зауважимо, що теорія та практика бюджетного процесу знає кілька прийомів, за допомогою яких можна приховати запланований або вже існуючий рівень дефіциту. Так, зокрема, при плануванні та затвердженні бюджету, дефіцит не показується, а по при те до дохідної частини включаються надходження, що можуть розглядатися як джерела його фінансування. Інший спосіб передбачає свідоме завищення показників доходів або заниження видаткової частини (неврахування зростання цін на енергоносії, рівень інфляції тощо). Необгрунтоване завищення запланованих доходів не вирішує проблеми, а лише її загострює, оскільки передбачені видатки вимагатимуть відповідного фінансування у майбутньому, а відмовитись від нього шляхом секвестру - політично непопулярно. Отож існування прихованого дефіциту є негативним явищем у практиці бюджетного планування.

Характеризуючи причини виникнення бюджетних дефіцитів, варто розглянути два випадки. Перший, коли дефіцит бюджету зумовлений певними умовами функціонування економіки, а, отже має своїм початком об'єктивні фактори:

соціально-економічні кризові явища, що включають циклічні економічні коливання,

соціальні негаразди, старіння нації тощо;

форсмажорні обставини, виникнення яких неможливо вчасно спрогнозувати.

Перелічені чинники стимулюють появу пасивної форми бюджетного дефіциту. Професор С. Юрій зазначає, що в такому випадку "... бюджетний дефіцит тяжіє... до законів інфляції" [9, с. 190]. На думку фахівця, "пасивну економічну форму бюджетного дефіциту в умовах стабільної ринкової економіки слід обмежувати до 5% видаткової частини бюджету" [10, с. 190-191].

Поряд із цим, практичний досвід підтверджує необхідність застосування державної експансії, зумовленої необхідністю "теоретичного осмислення та пояснення нових соціально-економічних функцій держави" [9, с. 10]. За таких обставин, як свідчать дослідження науковців, темпи зростання державної активності можуть перевищувати темпи росту ВВП. У такому випадку розрізняють про активний бюджетний дефіцит, оскільки він пов'язаний з осмисленим рішенням влади щодо розширення своєї діяльності, а не із несприятливою економічною кон'юнктурою. Як зазначає професор С. Юрій - що застосування активного дефіциту передбачає збільшення фінансування різних галузей економіки та заохочення ділової активності громадян.

Другий випадок, коли дефіцит розглядається як можливий економічний інструмент, а фактори його появи вважаються суб'єктивними. До них можна зарахувати:

політичні рішення щодо зниження податкового навантаження чи зростання бюджетних видатків;

прийняття дефіцитостимулюючих рішень у бюджетній та податковій сферах, які ґрунтуються на економічних теоріях (наприклад, застосування ідей кейнсіанства тощо).

Звичайно, чітко розмежувати всю гаму причин появи дефіциту бюджету на такі, що пов'язані лише з активною чи пасивною його формами, або розділити на суто суб'єктивні та об'єктивні фактори неможливо, оскільки завжди спостерігатимуться "дотичні" випадки. Таким прикладом може бути використання бюджетно-податкової політики держави на основі вбудованих автоматичних стабілізаторів. За таких умов, спершу ухвалюється рішення щодо їх активного впровадження, що можна розглядати як застосування дискреційного заходу, а пізніше - змінюючи власний вплив в залежності від стану економічного циклу, вони стимулюють коливання балансу бюджету.

Висновки. Бюджетний дефіцит - особливе явище, що характеризується у різних аспектах, і не обов'язково є надзвичайним чи негативним. Причини виникнення, форми прояву та економіко-

політичні ефекти дефіциту індивідуальними для кожної держави, що зумовлено характером і станом її економіки, бюджетною, фіскальною та грошово-кредитною політикою тощо. В Україні ж до цього часу недостатню увагу звертали на наукове обґрунтування проблеми бюджетного дефіциту та пошуку ефективних інструментів управління ним. Саме тому наступні дослідження у цьому напрямку стимулюватимуть якісне оновлення підходів до розуміння сутності цього явища та формування новітніх принципів бюджетного менеджменту в управлінні дефіцитом державного бюджету.

Список літератури

1. Финансы: Учебник для вузов / Под ред. проф. М.В. Романовского, проф. О.В. Врублевской, проф. Б.М. Сабанти. - М.: Юрайт-М, 2002. - 504 с.
2. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: Монографія / За наук. ред. В. Федосова. -

- К.: КНЕУ, 2002. - 387 с.
3. Тінізація української економіки та шляхи її подолання. Аналітична доповідь. - К., 2003. - 16 с.
4. Пушкарева В.М. История финансовой мысли и политики налогов: Учеб. пособие. - М.: ИНФРА-М, 1996. - 192 с.
5. Боголепов Д. Краткий курс Финансовой науки. Издательство "Пролетарий", 1925.
6. За позику віддяка // Діловий тижневик "Контракти" № 49 (760) від 04.12.2006 р.
7. Willem H. Buiter, Giencardo Corsetti and Paolo A. Pesetti. Financial markets and European monetary cooperation. The lessons of the 1992-93 exchange rate mechanism crisis / <http://www.cambridge.org>.
8. Бюджетний менеджмент: Підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; За заг. ред. В. Федосова. - К.: КНЕУ, 2004. - 864 с.
9. Антологія бюджетного механізму. Монографія / Під ред. проф. С.І. Юрія. - Тернопіль: Економічна думка, 2001. - 250 с.

Аннотация

О.Л. Шашкевич, А. И. Машко

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ И ПРИЧИНЫ ДЕФИЦИТА ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА

Заданием статье является установление экономической сущности и выявление основных причин дефицита бюджета. Обосновывается экономическая сущность и выясняются основные факторы существования негативного баланса бюджета.

Ключевые слова: дефицит бюджета, экономический кризис.

Summary

Oleksandr Shashkevych, Andriy Mashko

ECONOMIC ESSENCE AND REASONS OF DEFICIT OF THE STATE BUDGET

The article is devoted the problem of deficit of the state budget in the conditions of forming of the socially directed market economy. In research grounded economic essence and found out the basic factors of existence of negative balance of budget.

Keywords: deficit of budget, economic crisis.